

Relations Among the Words *Familija*, *Porodica* and *Obitelj*

The article deals with the Croatian equivalents of the Latin word *familia*, and the German word *Familie*. The author points out that in the Croatian tradition there have been several competing equivalents for these words: *družina*, *obitelj* and *porodica*.

The use, etymology and semantic differentiation of these words in the Croatian tradition and in the contemporary Croatian standard language are presented. The reason why the balance between *porodica* and *obitelj* has been tipped is explained. Both words are necessary in Croatian and especially in the Croatian legal language, in order to distinguish between blood kinship and life together in the nuclear family. In the modern Croatian legal usage this balance is being reestablished and the reasons for that are given.

O ZNAČENJU I PODRIJETLU PRILOGA *JEDNOM*

Alemko Gluhak

Po onome što se može pročitati u hrvatskim rječnicima, jezičnim priručnicima i u raznim savjetnim tekstovima, prilog *jednom* ne bi trebao značiti ‘jedanput’ – no to nije točno. Prilozi *jednom*, *jedanput*, *jednoć*, *jednoć*, *jedared*, *jedankrat* imaju značenja naizgled nečvrsta, *razmazana*, no kako to u jeziku već biva, govornici i pisatelji dobro se snalaze s takvim “nepreciznostima”, jer utočnjenje značenja postiže se kontekstom.

Evo kako se prema značenju priloga *jednom* odnose dva današnja hrvatska jednojezična rječnika.

U *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (³1998.) daje se ovakvo značenje:

- 1.** jedanput, jednokratno (za ono što se dogodilo bez ponavljanja, onoliko puta koliko se označuje brojem jedan [vidjeli smo se samo ~] jedanput, jedared **2.**
a. u nekom daljem vremenu u prošlosti; nekoć, nekoć davno, davno **b.** u nekom daljem vremenu u budućnosti [navrati ~]

U frazeološkom odjeljku dani su *jednom za svagda*, *jednom ko nijednom*, *ne jednom*.

U *Rječniku hrvatskoga jezika* urednika Jure Šonje (2000.) dano je znatno uže značenje:

- 1.** jedanput u prošlosti; nekad – ~ *sam bio tamo* **2.** jedanput u nekom budućem vremenu – ~ *ću doći*.

Prilog *jednoć* tumači se riječima “jednom, jedanput”, a *jedanput* je “u jednom navratu, zgodi, mahu; jednom”, “nekad, nekoć” i u matematici “pomnčeno s jedan, puta jedan”. S priloga *jedared* upućuje se na *jedanput* i *jednom*, a priloga *jedankrat* nema.

Kako je bilo prije?

U rječniku dviju Matica (1967.) prilog *jednom* obrađen je nepotpuno. Za njegovu značenja upućuje se na ova značenja priloga *jedanput*: ‘pokazuje jednokratnost čega: samo u jednoj prilici, jednom’, ‘u neodređeno vrijeme (u prošlosti ili budućnosti), nekoć, jednom’, ‘napokon, naposljetku, najzad’. Za *jednom* dan je hrvatski primjer samo za to neodređeno vrijeme, iz prijevoda Ljudevita Jonke: *Ipak ćete se jednom sjetiti mene* (Jaroslav Hašek, *Doživljaji dobrog vojaka Švejka*, 1953.). Takav je i onaj odabran u rječniku srpske akademije: [...] *molim vas, da se vaš sluga ne miješa u naše poslove, da to već jednom dovršimo.* (govori feldkurat: Hašek/Jonke 1,152).

U *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* Josipa Matešića (1982.) naći ćemo *jednom* kao ‘*jedanput*’ u frazemu *jednom u sto godina*.

A evo kako je s jezičnim savjetovanjem.

Nedavno je u članku u *Hrvatskom slovu* (br. 253, 25. veljače 2000., 15; niz *Jezični stupac*) Mihovil Dulčić tvrdio da se prilog *jednom* mora upotrebljavati samo za neodređeno vrijeme, za “davu prošlost (kao da smo rekli *nekoć, nekoć davno*), a takav može određivati i daleku budućnost”, i da je to “u književnome jeziku njegova prava uporaba”. Za drugu upotrebu on smatra da je kriva, pa veli da u rečenicima kao što su *Ponovite to, molim, još jednom, Još jednom da čujemo, Recite nam još jednom* – umjesto toga *jednom* mora biti *jedanput*. Za to vidi potkrepu u tome što odgovarajući prilozi postoje u svima trima narodnim narječjima (*jeden put* itd.). Podsjeća i na priloge izvedene od *jedanput*: *najjedanput, odjedanput*.

Takva savjeta, da *jednom* ne bi smjelo značiti *jedanput*, ne možemo naći npr. u jezičnom savjetniku Tome Maretića (1924.): tamo ima samo to da je dobro i *jednoč* i *jednoć*. U *Jezičnom savjetniku s gramatikom* (ur. Slavko Pavešić, 1971.) ima samo da *jednoč* i *jednoć* znače isto te da umjesto *jedanput* treba pisati *jedanput* i da umjesto *jedanputa* treba biti *jedanput*; samo o tom drugom piše i Ljudevit Jonke u knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi* (21965., 295-6).

Ali npr. u *Hrvatsko ili srpsko - engleskom enciklopedijskom rječniku* Željka Bujasa (1983.) s priloga *jednom* upućuje se na *jedanput*, s naznakom za koju je tumačenje ovakvo: “Upućivanje na uži precizniji izraz ili izraze, odnosno na jednoznačnu riječ (da se izbjegne višeznačnost i uštedi na prostoru)”, a primjeri za to tamo su parovi *dojilja – dojkinja, gojenje – uzgajanje, debljanje, tovljenje, glavatica* (za ribu) – *mladica*; te za značenje “nekada” upućuje se na *davno*, s naznakom za koju je tumačenje ovakvo: “Upućivanje na bliske (polu)sinonime ili asocijativno povezane izraze.” – Posve je isto i u Bujasovu *Velikom hrvatsko-engleskom rječniku* (1999.). – Dakle to zapravo hoće reći ovo: ako je u rečenici nejasno što *jednom* znači, treba pripaziti na to; npr., *Učiniti ću to jednom.*: bez ikakva konteksta, tu nije jasno je li to *jednom* tamo

negdje u budućnosti ili je to *jednom* zapravo jedanput (a ne dvaput, triput...).

Da se ne bi pomislilo da je *jednom* nekakav serbizam, može se spomenuti i to da se te riječi *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* Vladimira Brodnjaka (1991.) ne dotiče.

Hrvatski jezični savjetnik (1999.) u rječniku nema riječi *jednom*, a *jednoč* i *jednoć* tumači upravo tom riječju, no iz toga zaista još ne možemo zaključiti da *jednom* ne bi značilo i 'jedanput'. – O *jednoč* i *jednoć* pisao sam u *Jeziku* (40, br. 5, lipanj 1993.): članak se bavio objašnjavanjem podrijetla te razlike sa *č* i *ć*, pa da spomenem i sada da je istoga postanka i -š npr. u *dvaš* 'dvaput', *triš* 'triput', koji su dobro zasvjedočeni (v. npr. u Akademijinu rječniku).

Što pak se događa u praksi?

Naši vrli "priređivači" ili prerađivači jezika književnih djela utjecali su na mijenjanje *jednoč* i *jednoć* u *jednom* (te svih njih u *jedanput*, po "potrebi"). Npr., u pripovijetki *Idila staroga ljeta* u zbirci *Iz varmegjinskih dana* (1891.) stoji: [...] *Moram ja da još jednoč ove godine vidim Brezovicu, – otpovrne Roderik [...]* (str. 125). Poslije je to *jednoč* mijenjano u *jednom*, pa se tako povlači od izdanja *Pod starim krovovima* 1912. nadalje, do izdanja 1996. u *Stoljećima hrvatske književnosti*. – Primjerice, u pripovijetki *Illustrissimus Battorych* u zbirci *Pod starimi krovovi* (1886.) sam je Gjalski imao triput *jednom*, i tamo je i *najednom* i *najjednoč*: *Tek pred vratima svoga dvora stane najjednoč te se okrene čitavim licem k meni*. (str. 31; isto tako u zb. 1912.); to pak je poslije mijenjano u *najjednoć*.

Stvarnost je drugačija nego što bi htjeli neki pojednostavnjivatelji hrvatskoga jezika (stvaratelj *Basic Croatiana*): *jednom* sigurno znači i 'jedanput', i kroz povijest hrvatskoga jezika, i danas.

U velikom hrvatskom povijesnom rječniku hrvatske Akademije dano je dosta primjera s prilogom *jednom* sa značenjem 'jedanput'. Evo samo nekih (i s kontekstima širima nego u rječniku).

Opatica reče tada: / "[...] / hoću, da te svi tuj biju / šibom po nos i po ušiju, / svaka jednom, a ona i triš, / ku s' udrila, kako ti diš." (Marko Marulić, *Spovid koludric od sedam smrtnih grihov*, SPH 1, 1869., 263)

Čudo sam vidio prohodeć oni kraj, / jednom je grišio, ne veće, večer taj. (Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, SPH 6, 1874., 48)

Tko god lišće tvoje vidi / jednom, za njim svej umira. / (Mikša Pelegrinović, *Jejupka*, SPH 8, 1876., 174)

Ovo dan je, ki dohodi / jednom nami na godišće, / u ki slatkoj mi slobodi činimo ovdi svetilište: (Ivan Gundulić, *Dubravka*, Stari pisci hrvatski 9, 1877., 125; govori Radmio, na samom početku, u činjenju prvom, skazanju prvom)

Viteški uče neposlusi, / s' kih poljačka dobit slidi, / da tko jednom zlo okusi, / drugi put ga tja prividi. (Ivan Gundulić, *Osman*, SPH 9, 1877., 300)

U *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* Julija Benešića (4, 1986.) daju se veoma jednostavna značenjska tumačenja (a za najobičnije općepoznate riječi značenje se niti ne daje); tako se prilog *jednom* tumači prilogom *jedanput* i u primjerima su dana sva značenja skupa (a *jednoč* i *jednoć* tumače se prilogom *jednom*). Za značenje upravo 'jedanput' imamo ove primjere (s tim da u Cesarčevu možemo vidjeti i vremensko značenje):

Jednom samo ruža cvate, jednom cvate, pa opane; jednom samo leptir sitni cvijetku svomu ljubav da`ne (Tugomir Alaupović)

Uzbuni mi svu kuću. Još mi jednom ovako provali, pa ćeš noćivati van kuće (Mato Hanžeković)

Rekla mu je to jednom, a on se, karajući je zbog njene malodušnosti, smijao (August Cesarec)

Evo još nekoliko primjera da se *jednom* upotrebljava i u značenju *jedanput*:

Taj nalog uništi Jakova, te odluči, da će radje umrieti od glada, nego li ma i jednom uteći se k stricu. (Eugen Kumičić, *Gospodja Sabina*, 1883., 79)

Obilna gostba primaknu se kraju. Uz gromko klicanje: »Vivat dominus Ambrosius!« zazveknuše još jednom pune čaše, [...] (August Šenoa, *Seljačka buna*, Sabrane pripoviesti IV., 1885., 208)

Jednom na godinu, i zna se kad, sakupe se braća u jednoga, koga je red zapao, da se u njega goste, kao što je danas riječ. (Mato Vodopić, *Marija Konavoka*, 1893., 131)

[...] ona u prvi kraj prestrašena otkorači, a zatim pogledavši ga još jednom, rasmije se i zapita: [...] (Janko Leskovar, *Propali dvori*, 1896., 11)

– Ludorije! reče još jednom major. (Vjenceslav Novak, *Posljednji Stipančići*, 1899., 165)

– Bog vas blagoslovio. – ponovila jošte jednom barunica, – i budite sretni! (Josip Eugen Tomić, *Melita*, 1899., 38)

Joso zaroni još jednom i pomisli: [...] Još jednom donese blagi, topli vjetrić grozne riječi: [...] (Antun Gustav Matoš, *Sabrana djela I.*, 1973 – prip. *Moć savjesti*, zb. *Iverje*, 1899., prije toga u Viencu 1892.)

Učitelj me još jednom upozori na pozdravni govor, što sam ga imao izreći svome dobrotvoru. (Ante Kovačić, *U registraturi*, 1911., 88)

Još jednom život (naslov novele; Luka Perković, *Novele*, 1935.)

Naravno, kod nas ne ćeš djetetu ponuditi slatkiša, već jednom žemljčku, drugi put smokvu, a gdjekada novčić i slično. (Mile Budak, *Ognjište I.*, 1938., 115)

Doživjet ću ja to još jednom; i vlak i bombardiranje. (Branko Belan, *Kutija od ehanovine*, 1969., 91)

Godina, vrijeme za koje Sunce jednom obiđe svoju prividnu stazu na nebu. (Opća enciklopedija 3, 1977, čl. *Godina*)

Pokuša još jednom da zatvori ustavu. (Mato Lovrak, *Družba Pere Kvržice*, 1985., 109)

Jednom na godinu, na Blagdan pomirenja (Kippur), veliki bi svećenik ušao u Svetinju nad svetinjama jeruzalemskoga Hrama. (u Bibliji KS (1987.). Dodaci, 1260)

Nakon svega još jednom! (Ivan Aralica. *Dvojbe samo jednoga sumraka*, prip., Hrvatsko slovo 292, 24. studenog 2000., 10)

Od prijevoda evo nekoliko navoda, od kojih u drugome imamo i značenje 'jedanput' i vremensko:

Jednom ili dvaput povirila je u knjigu, koju je sestra čitala, [...] (Lewis Carrol, *Alica u zemlji čudesa*, preveli Mira Šunjić i Mirko Jurkić, 1944., 7; to je druga rečenica prve glave; u prijevodu Antuna Šoljana, 1989., 13): [...] jednom ili dvaput virnula je u knjigu što ju je čitala sestra, [...]

Svaki se poštenji humorist bar jednom u životu zaljubi u šah, onako kako se političari zagriju za poker. Jednom davno čak sam i napisao podebelu knjigu o šahu [...] (Ephraim Kishon, *Raj u najam*, pr. Omer Lakomica, 1986., 38)

Tripit sam bio šiban, jednom kamenovan, tripit doživio brodolom, jednu noć i dan proveo sam u bezdanu. (2 Kor 11,25; Novi zavjet, preveli Bonaventura Duda i Jerko Fućak, 1993.) – U Bibliji KS (1987.) to je ovako: Tripit sam bio šiban, jedanput kamenovan, tripit brodolom doživio, jednu noć i jedan dan proveo na dubokom moru. – U Ranjininu lekcionaru iz 1508. to je ovako (navod iz AR, gdje je to iz Rešetarova izdanja 1894.): Jednom kamenjem pobijan jesam.

Munje mu lete, nitko ih ne priječi, / tek što mu je glas jednom / odjeknuo. (Biblija KS 1987., Job 37,4)

Elaine je u njoj [u sobi] bila jednom ili dvaput. (Michael Palin, *Hemingwayev stolac*, pr. Zdenka Drucalović, 1996., 22)

Zaveži. Bar jednom. (HT1 27. rujna 2000., 21:55. podnapis)

I u današnjoj hrvatskoj književnosti nalazimo često i da *jednom* znači i 'jedanput', no umjesto takvih navoda, evo i još poneki podatak.

Sjetimo se još i naslova šlagera iz druge polovice pedesetih godina što ga je napisao Mario Kinel a pjevao Ivo Robić – *Samo jednom se ljubi* (kao note objavljeno 1957.; poslije, 1981., bio je i film toga naslova, s tom pjesmom, scenarij Rajka Grlića i Branka Schömena, redatelj Rajko Grlić). Tu je i naslov romana *Jednom ko nijednom* Jacqueline Susan (1977.), kako je izvorni naslov *Once it's not enough* preveo Omer Lakomica. – U katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice naći ćemo cio niz naslova u kojima je prilog *jednom* upotrijebljen tako da se razumije kako 'jedanput', i to od novinskih preko stručnih i znanstvenih članaka do naslova glazbenih izdanja.

I ovaj primjer, upravo *jezični*. U polemici između srpskoga lingvистa Pavla Ivića i hrvatskih branitelja jezika koncem osamdesetih, koja je dobro poznata onima kojima je hrvatski standardni jezik struka, Radoslav Katičić napisao je

da se u Jeziku više neće javljati u vezi s tom polemikom, no javio se člankom *Ipak još jednom* (Jezik, 36, br. 5, lipanj 1989.). – Takve je upotrebe *jednom* za ‘jedanput’ u naslovima članaka u Jeziku bilo i prije i poslije.

Što se tiče postanka priloga *jednom*, on je nastao – kao npr. i *časkom, kradom, mahom, početkom, pomoću, povodom, redom, silom, srećom, širom, tijekom, tokom, većinom, zorom* i dr. – obamiranjem instrumentalnoga oblika (više o tome vidi npr. velikom povijesnom rječniku hrvatske Akademije, pod *jedan*, te u knjigama Stjepan Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, 1970., 335, i Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, ²1991., 522). Od nekih takvih priloga onda imamo dalje i prijedloge, npr. *širom* (zemlje). Pojednostavnjeno, možemo shvatiti *jednom* < *jednom prilikom, jednom zgodom*. – Da usput spomenem i ovo: postoje i odgovarajući prilozii *drugom* ‘drugi put’, *trećom* ‘treći put’ i drugi (dobrih navoda ima u Akademijinu rječniku), no i oni su se porjedčali. – Dalje se od *jednom* tvore (preko *na jednom, od jednom*) *najednom* i *odjednom*, o kojima se – kao i o *najednoč/najednoć, odjednoč/odjednoć, najedared, odjedared* itd. – može također pisati mnogo.

Ovdje treba svakako dodati i to da su prilozii *jedankrat, jedared* (pojednostavnjeno: *jedan krat, jedan red* = ‘jedan put’) danas stilski obilježeni: posve su obični u pisaca s konca XIX. i početka XX. stoljeća, danas odišu prošlošću, ali naći ćemo ih, npr. *jedared* imamo i danas, u ovome: *Vratio sam se još jedared spisu*. (Nedjeljko Fabrio, *Izabrane pripovijesti*, 1990., *Prilaz izazovu*, 29). Od priloga na *-krat* načinjeni su odgovarajući pridjevi pa od njih i novi prilozii, i ti su i jedni i drugi danas obični (*jednokratani/jednokratni, jedno-kratno, dvokratani/dvokratni, dvokratno* itd.). Tvorba ide dalje, pa npr. od pridjeva *višekratani/višekratni* imamo dalje imenicu *višekratnik*.

Dakle, zaključak je jasan: tamo gdje može doći do nesporazuma, može se za ono što se dogodilo ili će se dogoditi ili se događa itd., upotrijebiti *jedanput*, no sigurno je: prilog *jednom* znači *ī* ‘jedanput’ (i gdje ne može biti dvoznačnosti, može se upravo tako i upotrijebiti), a njegovo se vremensko značenje ‘tamo negdje jednom u prošlosti’, ‘tamo negdje jednom u budućnosti’ razvilo upravo iz toga. Nemojmo čistiti jezik tamo gdje je sve čisto!

Sažetak

Alemko Gluhak, Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
UDK 81'373:811.163.42, znanstveni članak
primljen 4. ožujka 2002., prihvaćen za tisak 4. travnja 2002.

On Meaning and Origin of the Adverb *Jednom*

The article deals with the Croatian adverb *jednom*. It has two main meanings: the older one ‘once, once time’ and the younger ‘once upon a time, at some time’. Some

dictionaries and handbooks do not recognize the first one, but both meanings are broadly used in literature and other texts. The adverb is a petrified instrumental form of *jedan* 'one, some'.

PITANJA I ODGOVORI

ZAŠTO JE U HRVATSKOME PRAVOPISU BIJELONJA I BJELONJA?

Od člana uredništva časopisa Pozivnica dobio sam pitanje zašto su u Hrvatskome pravopisu dani likovi *bijelonja* i *bjelonja* i što *bijelonja* zapravo znači. Odgovorio sam na to pitanje i poslao uredništvu gotovo prije godinu dana, ali je Pozivnica prestala izlaziti, a kako je odgovor napisan, objavljujem ga u Jeziku.

Na postavljeno je pitanje lako odgovoriti. Nastavkom *-onja* tvore se imenice za životinje, u prvom redu za volove, ali može biti i koja druga, a preneseno i za čovjeka. Budući da je značenje za životinju osnovno, a za čovjeka većinom preneseno, zato je značenje za životinje stilski neutralno, a za čovjeka stilski obilježeno, i to manje ili više podrugljivo, pogrdno, već prema kontekstu.

Bijelonja znači životinju bijele dlake, vol, jarac i slično, a čovjeka bijele kose

ili puti. Ta je riječ zabilježena u Stulićevu i Belinu rječniku. U Stulićevu piše: *bjelonja* – *vo bjelast*. Ovdje valja napomenuti da se njegovo *bjelonja* može pročitati *bijelonja* i *bjelonja*.

Potvrdu za čovjeka imamo u romanu Ante Kovačića *U registraturi*: “Kada su nam onoga adrapovca školnika, golišava prtena *bjelonju*, švraku u kaputu, naslali ovamo i objesili o vrat, reko sam ja: Potjerajmo ga vilama i motikama.”

Benešić u svom rječniku hrvatskoga književnoga jezika daje taj primjer pod *bijelonja* i dodaje u zagradama napomenu “(mjesto *bijelonju*)” jer nije znao da može biti i *bijelonju*. Naime te imenice imaju dugouzlazni naglasak, ali mogu imati i kratkosilazni pa zato može biti i *bijelonja* i *bjelonja*. Tako je u Hrvatskome pravopisu i *cvijetonja* i *cvjetonja*, a zanimljivo je da i Anić-Silić, koji imaju samo *bijelonja*, imaju *cvijetonja* i *cvjetonja*.

Stjepan Babić

OSVRTI

O LICU OSOBE, POSLJEDNJI PUT

O*sobi* i *licu* piše se i spori u nas već godinama, a i meni je ovo treći puta u tri godine kako na Jezikovim stranicama pišem o toj temi. Budući da su između mojih radova jednogodišnji razmaci, na ovom ću mjestu

ukratko ponoviti dosadašnje svoje stavove, što doslovnim navođenjem nekih zaključaka, a što njihovim sažimanjem. Ponašam već rečeno samo zbog toga što ne očekujem da čitateljstvo pune tri godine ima na umu *osobu* i *lice*, a ne očekujem ni da će čitatelji posegnuti za radovima koji prethode ovom – polemika predugo traje